

БАТЫШ ӨЛКӨЛӨРҮНДӨГҮ ДИНИЙ ТААЛИМ-ТАРБИЯ БЕРҮҮ

Докт., доц. Жамал Тосун*

Мен докладымды «Батыш өлкөлөрүндө диний таалим-тарбия берүү» деген теманы эмне үчүн талкуулаш керек?» деген суроо менен баштагым келет.

Артта калган жана жаңы өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн көпчүлүгүндө ар кандай жааттарда ар түрдүү орчундуу маселелер болгондугу белгилүү. Булардын эң башкылары экономикалык жана технологиялык проблемалар экендиги талашсыз. Ошондой эле саясий жана коомдук болгондору дагы бар.

Мындай проблемалар жана кыйынчылыктар билим берүү тармагында да орун алгандыгы белгилүү жана булардын өтө манилүү жана негиздүү экендиги чындык. Себеби, ушул сыяктуу проблемалар билим берүүдөгү кемчиликтерден келип чыгууда. Ошондуктан ар түрдүү экономикалык, технологиялык, саясий же коомдук проблемалар билимсиздиктен улам пайда болууда. Чындыгында эле билим берүү ушундай проблемаларды жоюеру талашсыз. Бирок, билим берүү өзүнүн проблемаларын чече албаган учурда кыйынчылыктарды жоймок турсун, кайра ар кандай терс таасирлерге кабылып, түрдүү проблемалардын чыгышына себепкер болот.

Мындай проблемаларды артта калган жана өнүгүп келе жаткан улуттар, мамлекеттер өнүккөн жана алдыңкы өлкөлөрдүн ушул багыттагы проблемаларды кандайча жойгондугун изилдеп жана алардан үлгү алуу менен жоюуга аракет кылып, алардын тажрыйбаларынан пайдаланып жаткандыктары бизге белгилүү.

Өнүккөн жана алдыңкы өлкөлөрдүн катарына батыштагы бир катар мамлекеттер кирет. Алар Америка, Германия, Англия, Франция, Голландия жана башка өлкөлөр болуп эсептелет. Бул өлкөлөр илим, экономика, технология, байланыш, билим берүү багытында алдыга кеткендиги белгилүү. Ошондой эле булар диний билим берүү жагынан да алдыга кеткен. Жалпы билим берүү системасы диний таалим-тарбия берүүгө байланышкан тигил же бул багыттагы маселелерди чечүүгө жетишкен. Учурда, жаш Кыргыз мамлекетинде, жалпы проблемалардын катарында билим берүү багытындагы проблемалар да арбын. Анын ичинде диний билим берүү негизги орунда турат. Бардыгы өз балдарына динин, үрп-адатын, адеп-ахлагын үйрөтүп, аларды сактап калышын каалайт. Себеби ар бир улуттун (мамлекеттин) дайыма жашашы анын улуттук байлыктарынын сакталышына байланыштуу экендиги белгилүү. Бирок, дайыма

* Анкара университети, геология факультети

жооп берүүгө мүмкүн болбогон же жообу болгон учурда да бир пикирди пайда кыла албаган кээ бир суроолор бар:

Алар төмөнкүлөр:

1. Диний билим берүү каерде берилиш керек? мектептеби же мектептен сырткары жайлардабы?
2. Окуу жайында дин сабагы демократиялык жана секулярдык мамлекет системасына шайкешпи?
3. Эгерде дин сабагы окуу жайында бериле турган болсо, бул сабактын маңызы жана максаты эмне?

Ушуга окшогон суролорго жооп берүү үчүн жогоруда белгилеп кеткендей буга окшогон проблемаларын чечкен өлкөлөрдүн тажрыйбаларына кайрылсак пайдалуу болот. Бул тема боюнча доклад берүүбүздүн негизги себеби жогорудагылар. Бирок бул өлкөлөрдүн проблемаларына кайрылуудан мурда диндин жана дин үйрөтүүнүн адам, коом жана улутка болгон пайдасына көңүл буруп көрөлү.

Диндин жана динди үйрөтүүнүн адам, коом жана улут үчүн пайдасы

Диндин жана динди үйрөтүүнүн адам, коом жана улут үчүн болгон пайдасын ортого койуу үчүн биринчи дин эмне экендигин түшүнүү керек. Дин адамдын өзүн-өзү таанусу, маңыздуу жашоосу, башка адамдар менен жакшы, туура мамиледе болуусу; жандуу жана жансыз баардык нерселер менен адептүү карым-катнаштарын калыпка салуучу (Улуу жаратуучу Алла тарабынан негизделген) система болуп саналат. Ал эми дин педагогикасы адамдын ишенген диндин айланасында өзүн таануусу, жашоосунун маңызын түшүнүүсү, башка адамдар менен жакшы мамиледе болуусу, жандуу жана жансыз заттар менен адептүү карым-катнашын жөнгө салуусун үйрөтүүнү максат кылган жана жалпы билим берүү системасында негизги орунду ээлеген билим берүүчү эң маанилүү тармак. Акыл жана Вахий Аллах тарабынан коюлган диний системанын негизин түзөт. Акыл- Кудай тарабынан берилген эң чоң ырыскы болгондуктан, адам баласы бардык жаратылган нерселерден жогору даражада турат. Бирок бул ырыскы адамга Алланы таануу, ага ишенүү, анын койгон системаларына баш ийүү сыяктуу жоопкерчиликтерди жүктөйт. Дин биринчи иретте Улуу Аллага ишенүүгө үндөйт жана акылды туура колдонуу менен жакшыны, чындыкты жана сулуулукту (кооздук) тааный билүүгө тарбиялайт. Бирок тарыхта адам акылы менен ар дайым жакшыны, тууралыкты же кооздукту тааный албагандай эле, андай нерсени жарата да алган эмес. Себеби адам-баласында бир гана акыл-эс эмес, материалдык муктаждыктарга, калоолорго, жамандыктарга жетелөөчү сапат бар. Акыл үйрөнүүлөр менен түздөн-түз байланышта. Адам акылын үйрөнгөн нерселердин чегинде иштете алат. Эгер үйрөнгөн нерселери жетишсиз болсо, анда каалаган ийгиликке жетише албайт. Адам баласына бул өзгөчөлүктөр жаратуучу тарабынан берилген. Ошону үчүн Алла адамга акыл-эсин туура колдонуусун жана жамандыкка түрткөн каалоо жана арзууларынан кутултуу үчүн вахий жиберүү менен жардам бергиси келген. Алла өзүнүн жардамдарын китептери жана пайгамбарлары аркылуу адамзатка жеткирген жана анын натыйжасында дин деп аталган система пайда болгон. Ислам ишеними боюнча бул система Аз.Адамдан башталып, Аз. Мухаммед менен

толукталып, кыяматка чейин улантылмакчы. Бул тарыхта динсиз коом жана улут болбогон деп айтууга толук далил боло алат.

Диний сезим, негизинен, ар бир адамга жаралганда эле берилет. Бул «ишеним муктаждыгы»-деп аталат. Айрыкча, ар бир адам кайдан келгендигин, кайда бараарын жана эмне үчүн жаратылганына кызыкпай койбойт.

Үч-төрт жашка чыкканда эле ойлонткон бул суроолор өмүр бою адамдын акылын ээлеп алат жана буга керектүү жоопторду динден табууга болот. Андыктан дин ар бир адам үчүн өтө керектүү.

Адамдагы диний муктаждык же болбосо ишенүү сезими-ишенбөөчүлүккө, жаңылыш же туура эмес нерселерге ишенүү менен толукталуусу мүмкүн. Бирок булар адамдын динге ишенүү сезимин жокко чыгара албайт. Ар бир адам баласы үчүн дин кандай керек болсо, коом үчүн да ошондой эле өтө керектүү. Себеби ар бир коомдун өзүнчө дини бар жана ар кандай жагдайларда коомго дин тарабынан колдоо көрсөтүлгөн. Ар бир киши өзү жашаган коомунун адамы болуш үчүн динди туура үйрөнүүсү керек.

Ошондой эле дин улуттун жана маданияттын ичинде маанилүү орунду ээлейт жана ролу чоң. Төмөндөгүлөрдү ойлонуп көрсөк: улутту улут кылган тили, дини, тарыхы, үрп-адаттары, каада салттары болуп саналат. Себеби дин улуттук маданиятка тийгизген таасири күчтүү, мисалы, тил маселесине токтолсок, колдонуп жаткан тилибизде көптөгөн диний сөздөрдү, терминдерди жана диний түшүнүктөрдү ичине камтыйт, жада калса сүйлөшүү адебинде да диний эрежелер өтө таасирдүү. Тарыхыбызга көз жүгүртсөк, динге чырмалышкан тарыхка түш болобуз. Үрп-адаттарыбызда да диний негиздер орун алган курулуштарыбызда, музыкабызда диний жагдайлар менен кездешибиз. Булардын баарын далилдөөгө болот. Ар бири боюнча башка-башка изилдөө жүргүзүүгө болот. Бирок темага карата, айтыла турган ой өтө көп болгону менен убактыбызга да көңүл буруп, төмөнкүлөрдү айтуу жетиштүү болот деп ойлойбуз.

Дин адам баласы үчүн жеке, коомдук, улуттук, маданий баалуулук болуу менен чектелбестен, дүйнөлүк эң маанилүү баалуулук болуп эсептелет. Учурубузда дүйнө кичинерген сыяктуу сезилет. Анткени байланыш каражаттарынын мүмкүнчүлүктөрү жогорулаган сайын адамдардын бири-бирине жакындануусу, карым-катнашы күчөдү. Ошондуктан ар бир адам каалаган убакта каалаган диндеги адамдар менен пикир алышуу, жолугушуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болду. Мындай нерселер адамдар менен пикир алышуубузда алардын баалуулуктарын билүүбүздү жана түшүнүүбүздү талап кылат. Бул баалуулуктардын башында болсо дин бар. Өзүнүн динин билбеген сыйлабаган адам, башка диндеги адамдарды жана ал диндин принциптерин да сыйлабайт. Себеби алар динди түшүндүрүүдө жана түшүнүүдө кыйынчылыктарга туш болушат. Булардын баары диндин жана дин үйрөтүүнүн керек экендигин ачык түрдө көрсөтүп турат. Дүйнө жүзүндө диндин жана дин үйрөтүүнүн пайдасыз экендиги тууралуу ой-пикирди билдирген бир да мамлекетти же улутту кездештире албайбыз. Бирок диндин кай жерде, кандай жана эмне үчүн үйрөтүлгөндүгү тууралуу маселелердин чечилиши динине, улутуна, коомуна жана мамлекетине байланыштуу ар түрдүү натыйжаларды берүүдө.

Дин үйрөтүүнүн орду, маселеси

Дин үйрөтүүнүн ордун кеңири мааниде эки жол менен кароого болот.

Буллардын бири окуу жайлар, экинчиси болсо окуудан сырткары уюм жана ишканалар. Окуудан сырткары уюм жана ишканаларга үй-бүлөнү, ибадат кылуучу жерлерди, коомду жана коомдук жашоону ошондой эле ар түрдүү курстарды мисалга алсак болот.

Үй-бүлөдө, сыйынуу жайларында, Куран окутуу курстары ачылган жерлерде, динди окутуу жана диний тарбия берүү маселеси бүткүл дүйнөдө кабыл алынган, бирок бул багытта проблемалар аз санда. Бардык маселе дин тарбиясы жана аны окутуудан келип чыгууда. Ошондуктан, Батыш өлкөлөрүндөгү окуу жайларда дин тарбиясы кандайча натыйжаларды бергендиктерин карап көрсөк:

АКШнын окуу жайларында дин тарбиясы жана динди окутуу

АКШ секулярдык бир мамлекет. Диний түзүлүшү боюнча бул өлкөдө диний чөйрөдө дүйнөдө эң бай, калкынын 55% ти протестант, 36% ти католиктер, 4% ти мусевий, 3% ти ортодокс агымдарга жана 2% эл түрдүү диний агымдарга ишенишет. Америкада окуу жайлары мамлекеттик жана менчик болуп экиге бөлүнөт. Бирок менчик окуу жайларынын кээ бирлери диний чөйрөгө (церковдорго) караштуу болгондуктан диний тарбия берилет. Айрыкча ар башка динге ишенгендер да өздөрүнүн окуу жайларын ачууга укугу бар.

АКШда диний билим бербеген окуу жайлардын окуучулары бул тарбияны үй-бүлөсүнөн же чиркөөдөн алышат. Бирок акыркы жылдарда мамлекеттик окуу жайларда дин жана ахлак тарбиясынын окутулбагандыгынын натыйжасында ар түрдүү проблемалар чыга баштады жана ал проблемаларды чечүүнүн жолдору изделүүдө. Өзгөчө наркомания, уурулук, тоноочулук, зордуктоо сыяктуу кылмыштуулуктар өсүп кеткендиктен аны токтотуу үчүн диний тарбиянын зарылдыгы белгиленүүдө.

Францияда диний тарбия берүү

Франция да бул маселени чечүүнүн ылайыктуу жолун тапкан өлкө болуп эсептелет. Мамлекеттик окуу жайларынын окутуу программасында диний сабактар жок. Ал эми менчик окуу жайларында болсо окутулат. Менчик окуу жайларынын бир тобу католиктер тарабынан ачылган. Бул окуу жайлары динди окутууну жана диний тарбия берүүнү бала бакчадан баштап университеттерге чейин улантышат. Мамлекеттик мектептерде дин сабактары окуу программасында орундалбаса дагы балдардын диний тарбиясынын берилүүсү үчүн жуманын бир күнү бош калтырылат. Бул күндөрдө балдар чиркөөдө же көпчүлүк мектептерде диний таалим-тарбия алышат. Мектептерде берилген бул сабактар чиркөө кызматкерлери тарабынан жүргүзүлөт.

Англияда дин тарбиясы жана билим берүү

Англияда диний сабактарды официалдуу мектептердин окуу программасына киргизүү менен бирге окутулуп келүүдө. 1988-жылы жүргүзүлгөн «Education Reform Act» менен Англияда диний үрп-адаттын маңызында Христиандык болгондугу жана ошондой эле тарбиянын да ушуга ылайык берилүүсү керек экендигин баса белгилейт. Англиянын бул темадагы бир башка өзгөчөлүгү да мектептерде тарбия дуба менен башталгандыгын,

мыйзам тарабынан белгилеп кеткен.

Англия эски бир эзүүчү мамлекет болгондуктан, башка динге ишенгендердин саны да көп. Христиандардан башка хинутер, мусулмандар, еврейлер бул өлөкөнүн мекендеши болуп саналат. Бир сабакта түрдүү диндеги адамдарга дин сабагынын моделин издешүүдө. Ушул түшүнүктө диндер арасында тарбия жана феномологиялык дин сабагын берүүгө аракеттер көрүлүүдө.

Норвегия: Норвегия бир демократиялык өлкө, себеби конституциянын көз карашы боюнча Норвегиянын дини протестант. Дин сабактары мамлекеттик мектептерде окуу программасына киргизилген.

Даниядагы абал Норвегияга окшош. Конституциянын мыйзамдарында официалдуу дин Евангалия Лутерейан болуп эсептелет. Мектептеринде окуу программасына дин сабактары киргизилген.

Белгияда болсо, дин сабактары мажбур түрдө окутулат. Окутулган сабак ал диндин мүчөлөрүнүн түзгөн уюмдарына байланыштуу болот.

Германиянын мектептериндеги дин тарбиясы жана билим берүүсү

Германия демократиялык өлкө болгондуктан, Конституциянын мыйзамдарында дин сабактары мектептерде нормалдуу сабактар катарында орун алат. Бул сабакты окууну каалабаган балдардын ата-энеси бир арыз жазуу менен кайрылышат. Балдар 16 жашка чыккандан кийин, өз калоосу менен бул сабакты окубай койсо да болот. Бирок, дин сабактарын окубагандар анын ордуна адеп-ахлак сабагын окууга мажбур болушат. Адеп-ахлак сабагынын негизги маңызында Чиркөө тарыхы жана Христиан адеп-ахлагы жөнүндө түшүндүрүлөт.

Ушул тема боюнча акырында Япония мамлекети боюнча да айта кетсек: Японияда диний түзүлүш башкача. Япондор бир динге мүчө болуусу менен бирге бир нече динге да мүчө болууга укугу бар. Мисалы, бир Шинтоист ошол эле учурда Буддист же дагы башка бир динге мүчө болгондугун айталат. Ошол үчүн айрым изилдөөлөрдө Япониядагы дин мүчөлөрүнүн саны Япония элинин санынан бир канча даражада көп болгондугу чындык. Мындай бир көрүнүшкө ээ болгон Японияда мамлекеттик мектептерде дин сабактары киргизилбеген. Менчик мектептерде болсо дин сабактары киргизилген.

Айтылып жаткандай эле бүт өнүккөн өлкөлөрдө, мектептерде дин үйрөтүү проблемасын чечишкен. Мындай проблемаларды чечүү ар бир мамлекетке зарыл. Анткени ар түрдүү эл аралык келишимдер бул темада, келишимге кол койгон мамлекеттердин жоопкерчилигин мойнуна алат. Буга мисал катары «Адам укуктарынын эл аралык декларациясы» Декларациянын 18-статьясындагы «Дин эркиндигинин, ибадат эркиндигин жана диний билим берүүнүн укуктары гарантияга алынсын» деген тыянакты белгилеп кетүүгө болот.

Дүйнөдө кээ бир өлкөлөрдүн өздөрүнө тиешелүү болгон проблемаларын чечүүдө айрым факторлордун таасирдүү болгонун көрөбүз. Эң биринчи болуп мамлекет башкаруу. Баса белгилеп кетсек, мамлекет жана динди бири-биринен бөлүү менен дин жана ар-намыс эркиндигинин принциптерин алдыңкы планга чыгарууга өнүгүү жолуна түшкөн өлкөлөр кездешүүдө. Аларда дин үйрөтүү сабактары мектептерге киргизилип окутулгандыгы көңүлүбүздү бурат. Бул сабактар үчүн мектептер кабинет бөлүп берип, аларга материалдык жактан жардам беришет. Айрыкча, дин үйрөтүү үчүн акчалай чыгымдарын берип турат.

Бирок бул жакта эң маанилүү нерсе, мамлекеттин ээ болгон дининин калыптануусу. Ар кайсы диндин мүчөлөрү тарабынан бул проблемаларды чечүүдө айырмачылыктар болууда.

Өлкөдө үстөмдүк кылган дин чоң роль ойнойт. Бул өлкөлөрдүн баардыгы (Япониядан башкасы) христиан өлкөлөр. Христиандарда чиркөө уюмдары бар. Чиркөө жалгыз гана сыйынуучу жайдын аты эмес. Христиан динин сунуш кылган жана диндин атынан сүйлөгөн, динди башкаргандардын топтолгон жери, христиандыкта чиркөө ыйык болуп эсептелет. Дин жана мамлекеттин бири биринен бөлүнүүсү, максаты чиркөө жана мамлекетти бири-биринен бөлүү болуп эсептелет.

Башка динде болсо, айрыкча Исламда, чиркөөгө окшош уюм эч качан болгон эмес. Ислам дининде, динди башкарган жана диндин атынан сөз сүйлөгөн ыйык деп эсептелген киши жеке уюм болгон эмес. Ошол үчүн мусулман өлкөлөрдө мамлекет тарабынан бөлүнгөн динди үйрөтүүчү уюм болгон эмес. Мындай учурда демократияны жактаган мусулман өлкөлөрдө дин тарбиясы жана билим берүүсү өкмөт тарабынан аткарылуусу керек. Бул маселенин алдыңкы үлгүлөрүнө Туркия мамлекетин кошууга болот.

Диний билим берүү бир гана мектептен сырткары, башкача айтканда үй-бүлөдө, мечитте окутулушу эч качан туура эмес. Себеби тышта кимдин эмне үйрөнө тургандыгы, эмне иш кылаары жана кандай ишене тургандыгын билүү мүмкүн эмес. Ал эми диний сезим жана ишеним өтө күчтүү сезим. Ишенген адам өз ишеничтер радикализм жана фундаментализмге алып бараары чындык.

Ошондуктан динди туура үйрөтүү мамлекеттин жана улуттун кызыкчылыгына эсептелет. Мындай иш-аракеттердин жалгыз гана мектептерде жүргүзүлүшү мүмкүн. Анткени мектептер билимдин булагы. Эң туура билимди биз мектепте үйрөнүп жана ошол жерде үйрөтөбүз, динди жана динге ишенүүнү мектептерибизде эң жогорку даражада үйрөтүүгө мүмкүнчүлүгүбүз бар.

Мектептерде диний сабактардын киргизилбегендигинин эки чоң коркунучу бар.

Биринчиси: Ар түрдүү диний агымдар бул боштукту колдонуп, өздөрүнүн ишенимине тартуусу.

Экинчиси: Мектеп окуучуларынын башка динге кирип кетиши.

Бул коркунучту чечүүнүн жолу, мектептерде динди туура үйрөтүп, учурдагы талапка жооп берүүчү билим берүүчү методдорду колдонуп, башка сабактар менен байланыштырып окутууну колго алуу керектүү нерсе. Бул жерде негизги максат- мектепте окуган баланы диндар кылып тарбиялоо эмес. Себеби, ишенүү адамдын өзүнө байланыштуу. Зордуктап ишендирүүгө мүмкүн эмес. Бул нерсе эч кандай пайда алып келбейт. Муну эч качан эсибизден чыгарбашыбыз керек. Диний билимсиздик адамдарды кандай фундаментализмге алып барса, динди билбей туруп динге каршы чыгуу да фундаментализмге алып барат. Натыйжасы боюнча айта кете турган болсок, жалгыз гана мектептерде окутулуусу жетишээрлик эмес. Учурдун талабына жооп берүүчү билим берүү программаларын, жаңы окуу китептерин чыгарып жана эң маанилүү мугалимдерди окутуп даярдоо керек.